

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Tarixən Buddizmi, Xristianlığı və xüsusilə İslam dinini qəbul edən Türklərdə bu dinlərin təsiri ilə bir çox söz, təmin və şəxs adları işlənmiş və bu gün də işlənməkdədir.

Hər bir dil mənsub olduğu millətin milli bütönlüyünün simvoludur. Hər bir dil mənsub olduğu millətin ehtiyaclarından yaranmış, inkişaf etmiş və özünü qəbul etdirmişdir. Hər bir dil mənsub olduğu millətə aiddir. Heç bir fərdin və zümrenin geniş anlamda dili ola bilməz. Dil milli olduğu üçün yalnız mənsub olduğu millətin ümumi məhsulu, ümumi dəyəridir. Şəxsi və zümrevi olan dil deyil, üslubdur. Ləhcələr, şivələr və dialektlər də ictimai zərurətdən doğan milli dile aid fərqli görünümlərdir. Dil bir millətin bütönlüyü ehatə etdiyindən o, hər hansı bir nəslin, sinfin və şəxsin inhisarında deyildir. Dil mənsub olduğu millətin keçmişdəki, indiki və gələcək nəsillərinin bir-birinə calayan, onları vahid bir MİL-LƏT halına gətirən çox güclü bir ictimai bağıdır.

Türk dili, düşünce, yaşayış və mədəniyyət dili olaraq Türk millətinin mənəvi enerji qaynağıdır. Bu enerji Türk düşüncəsini, davranışını, mədəniyyətini formalaşdırmışdır. Türk milləti öz hiss və duyğularını, ədəbiyyatını, sənətini, yaşayışını bu dillə paylaşmış, dünyagörüşünü onunla ortaya qoymuşdur. Türk millətinin mədəni dəyərləri məhz Türk dili vasitəsilə nəsildən-nəslə ötürülmüşdür. Tarixən Türklər tarixlərini, dinlərini, adət-ənənələrini, Vətənini, Bayrağını Türkçə anlamış və yaşatmışdır. Bu baxımdan Türk dili Türk millətinin mədəniyyətinin, mədəniyyət tarixinin təməli daşı olmuşdur.

Türk dilinin ortaya çıxması və ilk danışıldığı bölgə hələlik bəlli olmasa da tədqiqatçılar Türk dilinin eradan əvvəl 8500-cü illərdə var olduğunu qeyd etmişlər (Bax: Osman Nedim Tuna, Sümer - Türk dillərinin ilgisi və Türk dilinin yaşı meselesi, İnönü Universitesi, 1989, səh.28-33).

Bəllidir ki, Türklər Asiya qitəsində ən mühüm bölgələrdə yaşamış və bu üzündən çox-çox əvvəllər qonşu mədəniyyət mərkəzləri ilə təmasda olmuşlar. Bu baxımdan Altay dilləri içərisində ən çox danışılan və önəmli olan ən qədim dil Türk dilidir. Türk dilinin Asiyanın geniş ərazilərində yayılmasına, bir çox ləhcə və şivələrə ayrılmasına, Türkçə danışan toplumların qədim zamanlardan bəri bir-birindən dilləri və ləhcələri, ictimai səviyyələri, hətta üz və bədən quruluşları ilə ayrılan müxtəlif qollar halında yaşamasına, yabançı dillərin Türklər arasında yayılmasına baxmayaraq, Türklər tarix boyu öz dillərinə, mədəniyyətlərinə, adət-ənənələrinə bağlı qalmışlar.

yətlərinə, adət-ənənələrinə bağlı qalmışlar.

Türk dili çoxhəcalı və iltisacı quruluşa malik olmaqla o, təkhecalı -söz kökünün içinə şəkilçi artırılan Sami və süni " Hind -Avropa " dillərindən əsaslı şəkildə fərqlənir .

birliyin əsası sayan tədqiqatçılar göstərirlər ki, Qərbi Türkləri Altaydan Volqaya, Tarvaqataydan Sində qədər öz dillərini hakim mövqeyə qaldırmış, dağınıq qəbilələri birləşdirərək Milli bir dil ətrafında cəmləşdirməyə çalışmış, Ana dilləri ilə nizam-intizamı bərpa etməyi bacarmışdılar .

Türk yazılı dilinin ən önəmli mənbələri Yenisey və Orxun

“Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz, Özgə dilə qatsan, bu əsil dil əsil olmaz!”
(Şəhriyar)

Bəllidir ki, Göy Türklər Soğdilər və Türklərlə çox yaxın əlaqələr qurmuş, Göy Türk xaqanları Bizansa göndərdikləri elçilərini Soğdlılardan seçmişdilər. Türkes xaqanlarına aid sikkələrin forması Çin, ya-

dırmaqla əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Kitabədə Bilgə Xaqanın öz dilindən söylənmiş sözlər xalqı bir araya toplayan, Vətən və Millət eşqi ilə yanib yaxılan bir Xaqanın cəsaretini, əzmini ortaya qoymuşdur .

Türk dili Türk millətinin bütövlük rəmzidir

Əvvəli ötən sayımızda

Əslində bir qrup tədqiqatçıların Türk dilini Ural- Altay dil ailəsinə bağlamalarının başlıca səbəbi də məhz bununla bağlıdır . Türk dilində yeni sözlər yaranarkən kök daima sabit qalır . Halbuki Hind- Avropa və Sami dillərdə kök də dəyişikliyə uğrayır . Türk dili bu dillərdən fərqli olaraq daha məntiqli bir sıranı təqib edir . Türk dili bu baxımdan riyaziyyat və musiqiyə bənzəyir .

Türk dili öz " Ahəng qanunu ", " Hal kateqoriyası " və " Feil zənginliyi " baxımından dünya dilləri içərisində ən üstün və imtiyazlı bir mövqeyə malikdir .

Türk dili yabançı dillərlə mübarizə apararaq sabit vəziyyətə donuşmuş və sərhədlərini müəyyənləşdirərək bir mədəniyyət dili və çox qədim bir quruluşa sahib olduğunu isbat etmişdir .

Bəzi dilçilər Türk dilini " Nuh Peyğəmbərin oğlu Yafesin dili " -deyə adlandırırlar . Türk dili Türk tefəkkürü, Türk düşüncəsinin güzgüsüdür . Çünki tefəkkür, düşünce mədəniyyətini inkişaf etdirən millətlərin dillərində bariz bir şəkildə üzə çıxır . Siyasi baxımdan üstün mövqə qazanan millətlər özlərinə xas belli bir heyat tərzlərini əsrlərce inkişaf etdirmiş, formalaşdırmışlar ki, bu işdə onların tefəkkürə dayanan dilləri ən mühüm rol oynamışdır . Tarixin çox böyük dövrlərində üstün mövqedə dayanan Türklər öz şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olan laylalarda, bayatılarda, atalar sözlərində, xüsusilə dastanlarda zəngin Türk dili vasitəsilə özlərinin belli bir çağdakı yaşayış tərzlərini, mədəniyyətlərini, arzu və isteklərini, qəhrəmanlıqlarını, heyata və insanlara baxışlarını əks etdirmişlər . Bütün bunlar Türklərin dünyanın müxtəlif yerlərində yaşamalarını, ayrı-ayrı xalqlarla ünsiyyətde olmasını göstərir . Türk dastanlarının Slavyanlara, Çinlilərə, Germanlara, Finlərə, Fransızlara, Farslara, Yunanlara və Ərəblərə tərcümə vasitəsilə təsir etdiyini bir çox tədqiqatçılar təsdiq etmişlər .

Türklər mədəniyyətdə yüksək səviyyədə olduqları dövrlərdə belə Ozanlarını, Aşıqlarını unutmamışlar . Bu Ozanlar orduda Qobuz çalmış, Türk dilində el şənliklərində coşdurucu şeirlər, yaslarda ağıllar söyləmişlər .

Dil birliyini siyasi və ədəbi

abidələridir . Göy Türk Orxun abidələrinə nisbətən ondan 300 il əvvələ aid Yenisey kitabələrində Türk dilinin cümlə quruluşu ilkin formada olmuşdur . Belə ki, Yenisey Məzar daşlarının birində " Kiçiklik adım Çubuş İnal, igidlik adım Kümül Ögədir . Beş yaşında atasız, on doqquz yaşında öksüz qaldım . Qatlanıb, çalışıb otuz yaşında "Ögə" oldum . Sonra dövlət adamı olub " İl Tutuk " ünvanını aldım . Atmış

zıları Soğdi əlifbası, dill isə Türkçə olmuşdur .

Göy Türklərin özlərinə məxsus əlifbası olmuşdur ki, bu əlifba Türklərin milli xarakterinin damğasını daşıyır . Bu əlifbada olan hərflərin hamısı incə qövs şəkilli, düz cizgili və nöqtədən ibarətdir . Bu əlifbadakı qövs şəklilə Türkün yayından, düz cizgil oxundan, nöqtə isə hədəfindən ilham alaraq yaradılmışdır . Yay və ox Türklərin Ulu Xaqanı, İkinci Böyük

yaşında öldüm " - kimi qeyd edilmişdir ki, bu yazılarla Asiya Türklərinin milli, inkişaf etmiş bir Ana dili işlətdiklərinin şahidi olur .

Türk yazı Dilinin əlimizdə olan ən mühüm nümunəsi Orxun abidələridir . VIII əsrin əvvəllərinə aid Orxun abidələrindəki anlamlı, düzənli və üslublu yazılardan görünür ki, Türk dili tamamilə məzmunlu bir dildir . Daşa qazılaraq Qədim Türk əlifbası ilə yazılan bu Türk dili abidələri Türk mədəniyyət varlığını mühafizə edib XXI əsr Türk millətinə miras olaraq çatdırmışdır .

Turan İmperatoru Oğuz Xaqandan etibarən Türk hakimiyyətinin sımvolu olmuşdur . Məşhur Alman tədqiqatçısı Daniel Messer bu abidələrdəki yazını "Əsrarəngiz Yazılar " adlandırmışdır .

Bu Kitabələrdəki dil əsrlər boyu Türk boyları arasında canlı olaraq işlənmiş və milli bir dastan dili olmuşdur . Bu dil əsrlərdir ki, Asiya Türk dilinin necə yüksək bir mövqedə olduğunu təsdiq edir .

Göy Türk dövrünün böyük sənətkarı Uluğ Təkin xitabətləri ilə bir tarixçi üslubu ilə VIII əsr Türk dilini günümüze çat-

Bəllidir ki, Göy Türk Xaqanlığını dinc yolla Uyğur Xaqanlığı əvəz etmişdir . Göy Türklər Orxun yazısı ilə bərabər Ana dili Türkçəni də Uyğur Türklərinə miras olaraq ötürmüşlər . Türk dilini daha da zənginləşdirən Uyğur Türkləri bu dili davamlı münasibətdə olduğu Moğollara da ötürmüş, Moğollar da Türk Çingiz Xan dövründən başlayaraq Türk dilini və qarşılıqlı olaraq Türk mədəniyyətini, Türklərin dastan ənənələrini və Türklərin Cahan Hakimiyyəti məfkurəsini Uyğur Türklərdən öz etmişlər .

Uyğur Türkləri VII -VIII əsrlərdəki Çince, Soğdicə və Toxarca əsərləri Türkçəyə tərcümə etmiş, Tibetçə və Uyğurca bağlı filoloji araşdırmalar aparmış, 14 hərflə əlifbalı ilə ədəbiyyat və sənət sahəsində xeyli əsərlər yazmış, Türk və Yabançı dövlətlərdə katiblik, məmurluq, tərcüməçilik və elçilik kimi vəzifələr icra etmişlər .

Türk dili Əyyubi Türkləri dövründə Misirdə də mühüm əhəmiyyət qazanmış, Məmlük Türkləri zamanında daha da güclənmişdi . Məmlük Türk Sultanlığı dövründə Türk dili Misir və Suriya da daxil olmaqla bütün Orta Şərqdə yayılmış, bir çox müəlliflər öz əsərlərini Türkçə yazaraq Türk Bəyləri, Əmirləri və Hökmdarlarına itihaf etmişlər . Xüsusilə, Misir və Suriyada hakim olan Məmlük Türk Sultanı Seyfəddin Berkuk dövründə Türk daha böyük önəm qazanmış, hətta hüquqi məsələlər Türkçə aparılmış, Sultan Berkuk Hənəfi Qaziləri ilə Türkçə danışmış, bir çox əsərlərin Türk dilinə tərcümə edilməsi haqqında əmrlər vermişdi .

Misir Məmlük Türk dövlətində Türk dili XV və XVI əsrlərdə də dövlətin rəsmi dili olaraq öz mövcudluğunu qoruyub saxlamış, Qansu Quriyə qədər Məmlük Türk Sultanları adına Türkçə bir sıra əsərlər yazılmış və tərcümə edilmişdi .

Tarixdə " Türk " adlı ilk qəzet də Misirdə nəşr olunmuşdur . Bu qəzətdə Yusuf Akçura, Əlibəy Hüseynzadə kimi böyük Türkcülərin və digərlərinin də Türkçə yazıları dərc edilmişdi .

Ümumiyyətlə, Misir və Suriyada XX əsrin II yarısına qədər Türk danışığı dili ümumi ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Çünki Misir və Suriya 1000 il Türklərin hakimiyyəti altında olmuşdur .